

Az ipari struktúra átalakulásának városszerkezeti konzekvenciái

KISS ÉVA

Az 1980-as évtized végére nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdasági fejlődés egyik alapvető feltétele a korábban erőteljes térbeli koncentrációval párosuló, szervezeti és irányítási túlcentralizáltsággal jellemzett magyar ipar strukturális megújulása. Olyan szervezeti formák kialakítására van szükség, amelyek az eddiginél hatékonyabb termelést biztosítanak és a tényleges termelőerőknek jobban megfelelnek. Nagymértékben elősegítette ezt a folyamatot az 1989. január elsejétől életbe lépett társasági törvény. Hatására az ipar szervezetében jelentős változások következtek be, ám ezek a térben és az egyes ágazatokban igen differenciáltan mentek végbe. Munkámban az 1980-as évtizedtől datálható csökkenő súlya ellenére még mindig legfontosabb ipari központunkban, a fővárosban lezajlott átalakulások néhány olyan jellemző vonását mutatom be, amelyek a város szerkezetét sem hagyták érintetlenül. A vizsgálat¹ adatbázisát az Ipari Almanach 1992. évi kötetei szolgáltatták. Összesen mintegy 3200 ipari cég adata került feldolgozásra, amelynek elsődleges módszere a grafikus, kartografikus ábrázolás volt.

Az utóbbi néhány évben a fővárosi ipar szervezeti decentralizációjában igen lényeges előrelépések történtek. Megszaporodtak a kis- és középméretű vállalkozások, azaz a „fejére állt piramis a talpára állt”. 1991-ben már az ipari cégek 65 %-át a kft-k tették ki, amelyek zömében új alapítású, előzmény nélküli szervezetek voltak. Ez a forma egyben a világon is a legnépszerűbb és a legelterjedtebb, mert legfőbb előnye a korlátolt felelősség, továbbá az, hogy indulótőkeként „csak” egymillió forintba van szükség. A közeljövőben a kft-k számában már nem várható gyors növekedés a tőke, a felkészültség és a rátermettség szempontjából vállalkozásra képesek körének beszűkülése miatt.

Az „új” típusú jogi személyiségű gazdasági társaságok másik sajátos típusa a részvénytársaság (rt). Budapesten 1991 végén 133 rt működött. Számuk és arányuk (4%) is eltörpül a kft-khez viszonyítva, aminek több oka van: 1. szervezeten és működésileg is ez a gazdasági társaságok legösszetettebb fajtája, 2. kevés közöttük a magánkezdeményszerű, teljesen újonnan létrehozott rt, aminek az az oka, hogy a törzstőkének legalább tízmillió forintnak kell lennie, 3. ez a szervezethezesség játssza a legfontosabb szerepet a két domináns szocialista gazdálkodási forma lebontásában, bár ez a folyamat viszonylag lassan halad. Mindezt erősíti az a tény is, hogy – bár a szövetkezetek és vállalatok aránya 25 %-ra zsugorodott 1991-re – a számuk nem csökkent lényegesen, részben a tulajdonviszonyok rendezetlenségéből, részben a privatizáció körüli nehézségekből fakadóan.

A nagyvállalati struktúra átalakulásának egyik jellegzetes típusa az egykori mamutcég több részre szakadása, amelynek esetén a részegységek sorsa különböző lehet: vagy más szervezeti formákká szerveződnek át, és folytatják korábbi profilú tevékenységüket, vagy megszűnnek, vagy helyükbe egészen más ágazati tevékenységet (kereskedelem, szolgáltatás) folytató cégek települnek.

¹ Kutatásaimat az MTA–Sasakawa Alapítvány támogatásával végeztem, amelyért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

Ez utóbbi folyamat viszont lazítja számottevően a korábban egységes, „zárt” ipari övezeteket, körzeteket mivel nem csak az adott városrész morfológiáját, külsejét, hanem funkcionális tagozódását is módosítja.

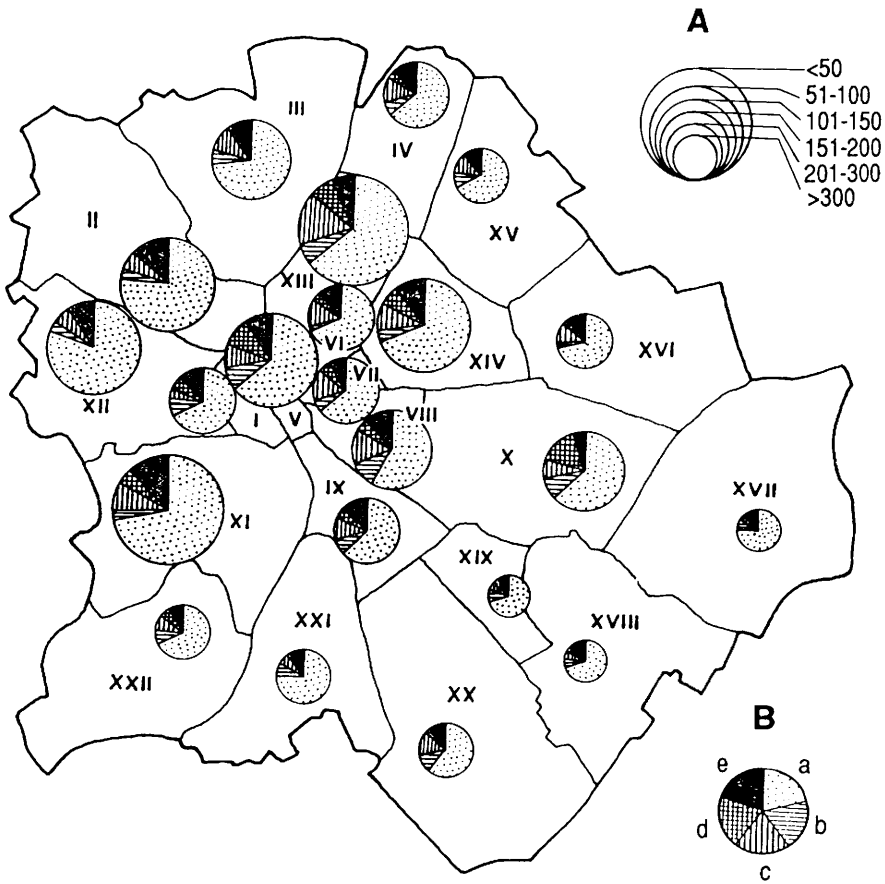
A főváros iparának látványosabb szervezeti átalakulását csak egy jóval szerényebb mértékű szerkezeti átalakulás kísérte. A tartósan domináns nehézipar mellett a könnyűipar súlya csökkent, míg az élelmiszer- és az egyéb iparé növekedett. Az ipari cégek zömét (1991-ben 70 %-át) a nehézipar tömörítette, azon belül is elsősorban a gépipar és az építőipar. A szervezeti megújulás ezekben az ágazatokban, valamint a villamosenergia-, a fafeldolgozó- és az egyéb iparban volt a leggyorsabb, amit az új típusú szervezeti formák tekintélyesebb mértékű előfordulása is jelez. Ugyanakkor lassabban reagált a változásokra a bányászat, a kohászat, a textil- és az élelmiszeripar, amelyekben továbbra is több a régi típusú szervezet.

Figyelemre méltó tendencia a cégek újbóli multifunkcionálissá válása, ami a központ–telephely típusú szervezeti rendszer továbbélését is elősegíti. Ugyanis a különböző munkafolyamatok (termelés, értékesítés, szolgáltatás) mindinkább összekapcsolódnak és egy szervezeten belül összpontosulnak, de a térben továbbra is elkülönülten folynak. Vagyis a termelés, a feldolgozás a külső kerületekben vagy vidéken, míg a kereskedés, szolgáltatás és az irányítás a központban történik. Bár a különféle statisztikák a korábban igen elterjedt több telephelyes vállalatok lényeges visszaszorulását jelzik, részben felszámolásuk, részben önállóvá válásuk miatt mégsem várható teljes megszűnésük, mert az új szervezeti formák is előnyben részesítik ezt a fajta területi munkamegosztást, ill. kénytelenek ehhez folyamodni. A lényeges különbség a régi struktúrával szemben az, hogy az új cégek központja és telephelye(i) között csökkent a távolság. Azaz az új alapítású cégek a központhoz viszonylag közel hozzák létre telephelyeiket, míg a hagyományos szervezeti formáknak – a korábbi kapcsolatok megőrzéséből eredően – jobbára a fővároson kívül vannak a telephelyei.

A budapesti ipari szervezeti decentralizációja nem járt együtt a cégek területi elhelyezkedésének markáns átrendeződésével. Egyfelől azért, mert az átszerveződések jobbára a hagyományos ipari övezetekhez (XI., XIII., XIV. kerület) kapcsolódnak, másfelől azért, mert az új alapítású cégek is ezeket a városrészeket részesítik előnyben. A centrális fekvés, a jó közlekedési, kommunikációs lehetőségek, az irányítási, pénzügyi és innovációs központokhoz való közelség miatt még a városközpont, de azon belül is főleg a II. és az V. kerület – vonzza legjobban a cégalapítókat (*1. ábra*).

Az uralkodó szervezeti forma valamennyi ágazatban és mindegyik fővárosi kerületben a kft. Legmagasabb az arányuk a II. kerületben, ami az itt lakók tehetősebb, jobb társadalmi pozícióban levő, jelentősebb mobilizálható tőkével rendelkezők nagyobb arányú előfordulásával indokolható. Ők azok, akik megtakarításaik egy részét vállalkozásba, főleg kft-kbe fektették. Mivel feltehetően ezek egy része csak ún. fantomvállalkozás és a működők egy része sem kifejezetten ipari tevékenységet folytat, ezért a városrész szerepkörére, arculatára nem fejtenek ki különösebb hatást.

Az V. kerületben igen sok nagyvállalatnak van a központja. Ha a szervezeti átalakulás bekövetkezik, akkor az csak az elnevezésben jelentkezik, így annak a városrész szerkezetére nincs lényeges befolyása, ugyanis a tényleges változások máshol (vidéken vagy a külső kerületekben) található telephelyeiken mennek végbe.

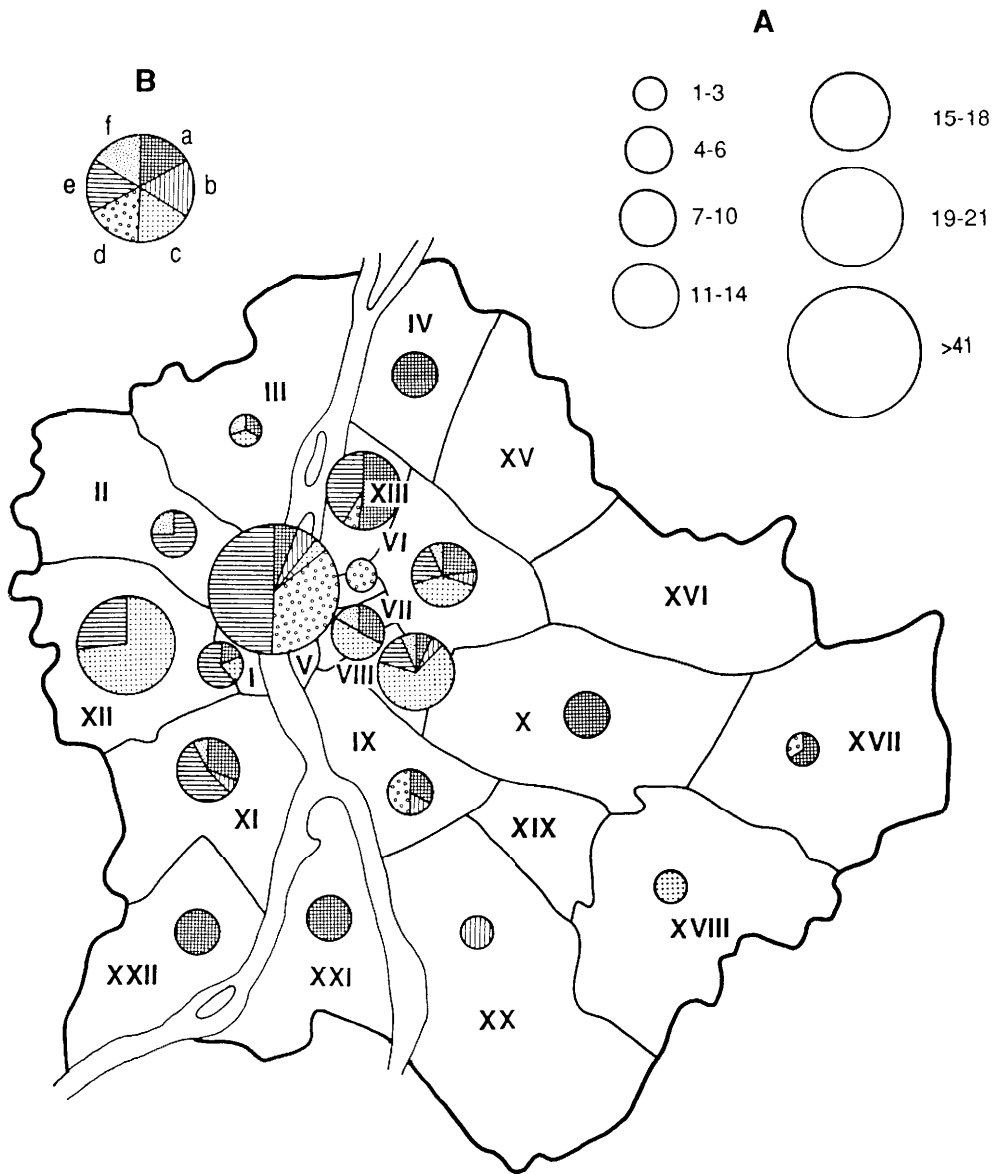
1. ábra. Az ipari cégek szám (A), és szerkezeti forma (B) szerinti megoszlása a fővárosban, 1991. – a = kft; b = rt; c = (kis)szövetkezet; d = vállalat, tröszt; e = egyéb forma

Distribution of industrial firms by number (A) and by organizational forms (B) in the city of Budapest, 1991. – a = limited companies; b = holdings; c = (small scale) cooperatives; d = companies, trusts; e = other forms

Az ipari cégek területi megoszlását az 1991-ben folyamatban levő fontosabb beruházások² térbeli elhelyezkedésével összevetve jól látható, hogy a termelészférába történt beruházások döntően a hagyományos ipari övezetekhez (IV., XIII., XIV., X., XI., XXI. és XXII. kerületekhez) kapcsolódnak.

Az iparba irányuló beruházásoknak – amelyek az összes beruházások 28 %-át tették ki – valamelyest több mint fele közvetlenül a termelés korszerűsítését célozta modern gépek, új technológia, gyártási eljárás bevezetése révén. Míg a kisebb hányad új üzemek, csarnokok, egyéb épületek építése vagy rekonstrukciója által csak közvetve szolgálta a termelést, azonban az előbbinél erőteljesebben hat(ott) az ipari körzet, ill. városrész külső megjelenésére és funkcionális tagozódására (2. ábra).

² Forrás: Budapest Statisztikai Évkönyve, 1991. KSH Budapest, 1992.

2. ábra. A beruházók száma (A) és ágazati hovatartozás (B) szerinti megoszlása a fővárosban, 1991. – a = termelőágazat; b = kereskedelem; c = közlekedés, távközlés; d = pénzügyi szféra; e = szolgáltatások és egyéb; f = idegenforgalom

Distribution of investors by number (A) and by industrial branches (B) in the capital, 1991. – a = productive sphere; b = commerce; c = transport, telecommunications; d = financing; e = services and others; f = tourism

Ugyanakkor a városközpontban sokkal jelentősebb a közlekedésbe, szolgáltatásba, idegenforgalomba beruházók aránya, akik a város képét is – szemben az ipari beruházókkal – rövidebb idő alatt jóval látványosabban formálják át. Az új irodák, szállodák, üzletközpontok, szolgáltatóházak építése vagy kialakítása nemcsak a főváros modern, nagyvárosi, világvárosi képének „megteremtéséhez” járul hozzá, hanem tovább erősíti Budapest tercier, quaterner funkcióit is.

Összességében megállapítható, hogy – részben az eltelt idő rövidsége miatt – a fővárosi ipar strukturális átalakulása az ipari körzetek mint makrorégiók morfológiájában és szerepkörében nem idézett elő markáns változást, ellentétben a mikrorégiókban, kisebb iparterületeken a vállalatok szintjén lezajlottakkal. Az ipari övezetek arculatának és funkcióinak módosulása még csak „most” kezdődött és jelenleg különösen ott szembe-tűnő, ahol nem ipari tevékenységet folytató cégek jelentek meg. Mindezek a folyamatok pedig kihatnak a helyi társadalmi struktúrára és a nagyvárosi agglomeráció további fejlődésére is, amelyek a kutatás folytatásának újabb irányait jelölik ki.

IRODALOM

- BEREND T. I. 1988. A magyar gazdasági reform útja. – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 448 p.
- BEREND T. I.–RÁNKI GY. 1966. A Budapest környéki ipari övezet kialakulásának és fejlődésének kérdése. – In: Tanulmányok Budapest múltjából. XIV. kötet. Budapest, pp. 535–573.
- BOKOR P.–NÉ 1991. A termelő tevékenység területi–települési összefüggései. – A terület- és település fejlődés társadalmi–gazdasági folyamatai Magyarországon c. program 1.1.2. téma, TS-2/2 Program Iroda, Budapest, 50 p.
- CSANÁDI P.–FÉNYES L. 1990. Gazdasági társaságok jogszabály gyűjteménye. Cégek alapítása, bejegyzése, átalakulása, működése. – Pallas Közlöny- és Kiadványszerkesztő Igazgatóság, Budapest, 448 p.
- INZELT A. 1988. Rendellenességek az ipar szervezetében. – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 261 p.
- SÁRKÓZI T. 1986. Egy gazdasági szervezeti reform sodrában. – Magvető Kiadó, Budapest, 431 p.
- VOSZKA É. 1992. Oszd meg és visszakozz! – Figyelő, 6. 6. 13 p.

STRUCTURAL TRANSFORMATION OF INDUSTRY AND ITS CONSEQUENCES ON URBAN STRUCTURE

by *É. Kiss*

S u m m a r y

The purpose of this paper is to introduce the main features of the organizational and structural renewal of the capital's industry and its urban structural consequences.

Simultaneously with the more spectacular organizational transformation – in consequence of which the number of industrial firms increased and the economic organizations became more variegated – no essential change can be experienced in the spatial pattern of industry, since the new organizational forms also have been established primarily in the traditional industrial districts.

Though the morphological and functional transformation of industrial districts is still in the initial phase and now it is more visible, where firms have appeared without any industrial activity. In the future we have to reckon with the full rebirth of these quarters which probably will leave neither local society nor further development of the large city untouched.

Translated by the author

Jakucs László: Általános természetföldrajz I. (A földrajzi burok kozmogén és endogén dinamikája). – JATEPress Szeged, 1992. 359 old.

Hazai felsőoktatásunk egyáltalában nem bővelkedik a természetföldrajz tárgykörébe illeszkedő tankönyvekben. Különösen ez a helyzet az endogén erők ismertetését illetően. JAKUCS L. megjelent könyve – amint azt maga a Szerző is írja – több mint tankönyv, a nemzetközi szakirodalmat napjainkig feldolgozó kézikönyvnek is minősíthető, ami értékét tovább emeli. Igen jó lenne, ha a hazai tudományos szakkönyv-piacon egyre több olyan földrajzi mű jelenne meg, amely nem csak a hallgató számára szükséges legfontosabb információkat, hanem annál lényegesen többet tartalmaz.

A könyv további érdemének minősíthető a szövegközi hivatkozások nagy száma, ami az eddig megjelent tankönyvekből hiányzott, ill. igen hézagos volt. Ennek azért kell nagy jelentőséget tulajdonítani, mert így az érdeklődő (hallgató) lehetőséget kap az egyes rész kérdésekben való – a könyvben közölteknél részletesebb – elmélyülésre.

A Szerző kitűnő érzékkel válogatta ki azokat a földtudományi (csillagászati, geológiai, geofizikai) kutatási eredményeket, amelyeknek alapvető jelentőségük van a természetföldrajzi – azon belül is elsősorban a szerkezeti morfológiai – jelenségek és folyamatok kialakításában.

A témák tárgyalása során adódó fogalmakat JAKUCS L. kitűnően definiálja. Ez nem csak a szakmát tanuló diákoknak fontos, de ezáltal a földtudományok iránt érdeklődő nem-szakemberek számára is könnyen érthetővé válnak a könyvben leírtak, és a laikusok is megtalálják a számukra ismeretlen folyamatok, ill. jelenségek magyarázatát. A művet elolvastva leszögezhető, hogy a Szerző egyik alapvető célkitűzése – vagyis a folyamatokat úgy leírni, hogy az olvasót (hallgatót) minél több, a legutóbbi kutatások kapcsán keletkezett új fogalommal ismertesse meg – maradéktalanul megvalósul.

A könyvből kapott tudományos információk nem csak az endogén erőkkel foglalkozó kollégiumok munkájában használhatók jól fel, hanem a számos hazai és Földünk különböző térségeiből hozott példái kitűnően egészítik ki az általános és a magyarországi regionális természetföldrajzi oktatást.

JAKUCS L. munkája jóval szélesebb tematikát ölel fel, mint amit a cím takar. Helyeselhető, hogy a bevezetésben részletesen foglalkozik a földrajz (és nem csak a természetföldrajz) tárgyával és funkcióival, amivel tankönyveink ez ideig csak igen vázlatos formában foglalkoztak. A Szerző rendkívül meggyőzően bizonyítja be a földrajz rokon- és társtudományoktól eredő „ikertudomány” jellegét. Ezek a megállapítások a hallgatókban, valamint a rokon- és társtudományi szakemberekben egyaránt „tisztázzák” a földrajz – és ezen belül a természetföldrajz – sokat vitatott tudományrendszertani helyét.

A könyv második fejezete a csillagászati földrajz oktatásában is kitűnően használható újszerű és valóban földrajzi szemléletű ismeretanyagot ad. Ezt követően azokat a geofizikai folyamatokat és jelenségeket ismerteti, amelyek a földkéreg kialakulását és annak (vertikális és horizontális) mozgásfolyamatait befolyásolják, ill. amelyek ezek megértéséhez szükségesek.

A vulkanizmussal, a földrengésekkel és a hegységképződéssel foglalkozó fejezetből a már említett – és az egész műre jellemző – pozitívumokon (pl. a legújabb kutatási eredmények ismertetése, új szemlélet, széles körű fogalom-definiálás, új fogalmak közlése stb.) túl a jelenségek tipizálása és a különböző (hegységképződési) elméletek, valamint a lemeztectonika részletes kifejtése emelhető ki. A hallgató (és olvasó) ebben a fejezetben az endogén folyamatok lemeztectonikai szemléletű bemutatásával és értékelésével is megismerkedhet.

Kár, hogy a kitűnő stílusban – és szép nyomdai kivitelben – megjelent könyv csak közvetlenül a JATEPresstől rendelhető meg. Ha könyvesboltokban is kapható lenne, a gyakorló pedagógusok, valamint az általános és a középiskolai földrajztanárok is szívesen megvásárolnák.

LOVÁSZ GYÖRGY